

Az anekdotától a mítosz felé

GRENDEL LAJOSSAL BESZÉLGET ELEK TIBOR

Kevés kortárs magyar íróról mondható el az, hogy annyira korának ütőerén tartja az ujjait, mint Grendel Lajos. Arra gondolok, hogy már első regényeidben (Éleslövészet, 1981; Galeri, 1982; Attételek, 1985) is, miközben megidézed szülőfölded, a felvidéki magyar kisváros történelmét, akár évszázadokig visszanyúlóan, de általánosabb érvényű történelem- és létfilozófiai problémákra is rákérdesz, a saját fiatal korod kis- és nagyvárosi világával, a hatvanas-hetvenes évek kelet-közép-európai (akkor szocialistának nevezett) társadalmával, az abban élő ember egzisztenciális, morális stb. helyzetével is szembesítesz. Aztán a kelet-európai rendszerváltozások után is Te vagy az első, aki a kilencvenes években megjelent regényeidben, például az Einstein harangjaiban (1992), az És eljön az Ő országában (1996), a Tömegsírban (1999), vagy akár 2001-es Nálunk, New Hontbanban megírod, hogy mi minden él tovább a változásokban, s aki a poszt szocialista, vadkapitalista, egyáltalán nem szép új világunknak kíméletlen tükröt tartasz. Mivel tudnád magyarázni ezt a felfokozott korérzékenységet, a ma nem igazán divatos társadalomábrázoló törekvéseket? Összefügg-e például azzal, hogy kisebbségi sorsban kellett és kell élni az életed.

– Részben összefügg. Ám nagyon távol áll tőlem a szándék, hogy valamiféle kisebbségi krónikát írjak, netán történelmi regényeket. Még csak társadalomábrázoló regényeket sem. Az kétségtelen, hogy magyarnak lenni és magyarul írni nem magyar nyelvű környezetben, sajátos állapot. Nem is igazán értheti, aki ezt az állapotot nem éli meg folyamatosan. Engem azonban az izgat inkább, hogyan szabadítható fel a mítosz ebből a sajátos léthelyzetből. Egyáltalán: felszabadítható-e mítosz? Persze, regényeket és novellákat írok, úgy, mint sokan mások. Természetes hát, hogy azzal az anyaggal dolgozom, amely a kezem ügyében van, amelyet viszonylag a legjobban ismerek. Az én szememben az irodalom elsősorban a létről szóló beszéd, s mint ilyen, a világ írói újratemtése a nyelv által. Vagyis, reményeim szerint, nem arról írok, hogy milyen ma, tegnap vagy holnap magyarnak lenni Szlovákiában, hanem hogy az ember helyét, jelenét vagy jövőjét, az őt körülvevő szűkebb és tágabb világot milyennek látja egy magyar író, aki történetesen szlovák állampolgár. Az ilyen írói programnak vagy írói beszédmódnak óhatatlanul része lesz annak a sajátos magyar világnak a beemelése a művekbe, amelyben ezek a művek keletkeznek. Még egyszer szeretném hangsúlyozni azonban: számomra az az igazán érdekes, miképpen szabadítható fel az ebbe az anyagba belezárt mítosz.

– Identitásválság, illetve az önazonosság hiánya és az értékek válsága, illetve az értékek hiánya – jól látom-e, hogy ezek azok az alapélmények, amelyek a régebbi és újabb regényeid létérzékelését, világképét, emberábrázolását egyaránt alapvetően meghatározzák? Hogyan lehetséges ez?

– Hogyan lehetséges? Úgy, hogy érzésem szerint, alapvető fogalmakat, értékeket, amelyeknek hajdan volt még tartalmuk, képtelenek vagyunk újradefiniálni. Ma mit jelent az, hogy szabadság? Becsület? Nemzet? Haza? Szerelem? stb. Vagy azért, mert az intellektuális és morális kapacitásunk kevés hozzá, vagy azért, mert mára megragadhatatlanul bonyolulttá vált minden, amihez közünk van. A világ ma legfőljebb külön-

cök, remeték vagy örültek tudatában áll össze egységes egészzé. Számomra erről szól a huszadik századi világirodalom java. A fogyasztói mentalitás, amely bennünket is utolért, nemcsak természetes és semmiképpen sem elítélendő óhaj, hanem menekülés is az értékhiányos jelenből, a lelki üresség elől. Mindennapi életünknek hovatovább csupán rítusai, formái és sztereotípiái vannak, tartalma nincs. S ezt, majdnem másfél évtizeddel a rendszerváltozás után, olcsó dolog volna mindenestül a kommunisták nyakába varrni. A heideggeri létfejtés egyik újabb állomásán veszteglünk, sejtelmem sincs, hogy még meddig. Azt azért hadd tegyem rögtön hozzá, képmutató volnék, ha azt állítanám, hogy én nem vágyom jobb, tartalmasabb és biztonságosabb életre. Viszont sokallom az árat, amit fizetni kell érte. A magyar irodalom eddig mintha vonakodna szembenézni ezzel a problémával.

– Prózától nem volt idegen sohasem a fantasztikum, az ironikus, groteszk, szatirikus stílusesszék alkalmazása, de az elmúlt évtized műveiben ezek már-már uralkodóvá váltak. Ez lenne az az „abszurdisztánul” szólás, aminek eljövételéről az egyik 1990-es esszében írsz?

– Miért is ne? Az ember, végül is, amikor regényt vagy elbeszélést ír, olyan formanyelvet keres, amely a tapasztalatait és az észjárását, a lehetőségek határain belül, a leg-hívebben közvetíti. Már írói pályám elején szembekerültem azzal a problémával, hogy amit elmondani szeretnék, ahhoz túl szűk és rugalmatlan a magyar próza karakterét egész a hatvanas évek végéig markánsan meghatározó realista és szociografikus beszédmód. Vannak tartalmak, amelyek ezen a formanyelven nem fejezhető ki maradéktalanul. Éppen a lényeg sikkadna el bennük. Annak az eszmei káosznak és tébolyoknak, amelynek a rendszerváltozást követően a kellős közepébe csöppentünk, a tömegek manipulációjának, a hiúság vásárlásának, annak a hazudozásnak, képmutatásnak, fosztogatásnak és szabadrablásnak, amely a mi társadalmi-gazdasági transzformációnkat a legutóbbi évtizedben végigkísérte, aligha van párja közelmúltbeli történelmünkben. A fantasztikum és a groteszk mindennapi valóságunk elidegeníthetetlen része lett. Minden eladó, s mindenre akad vevő. Tessék elolvasni a kilencvenes évek orosz irodalmából azt a, sajnos, keveset, ami magyar fordításban hozzáférhető. Például, Viktor Pelevin rémálomszerű regényeit. Én ujjongva olvastam, mert annyira az ő hullámhosszán érzékelem a világot, amelyben ma élek. Vagy a közelmúlt néhány amerikai regényét. A *Meztelenek és holtak* sokat elmond a második világháború örületéről – „realista” regényben. De az egésznek a gyökerekig hatoló tébolyát mégis inkább a „nem realista” Heller és Vonnegut fogta meg. Ezért a fantasztikum számomra kezdettől fogva a „realizmus” egyik dimenziója. S ezt érzem nemcsak a mai oroszoknál és az amerikai prózában, hanem Márqueznál és Cortázar-nál vagy a legnagyobb szürrealista művészeknél: Dalinál, Magritte-nál vagy akár Bunuel-nél is. A realizmus az én szememben jóval több, mint csupán a természetutánzás elvéhez ragaszkodó alkotói módszer.

– A realizmushoz, ha társították fantasztikummal, groteszkekkel, ha nem, ha mágikusnak nevezték (mint az általad is említett latin-amerikaiak által megvalósítottat) vagy dúsitott-nak (mint Gion Nándor a saját gyakorlatát) vagy neo-nak (amit már a Te prózák kapcsán is leírtak), ha nem, mindenkor hozzátartozott a valóságra vonatkozathatóság. Prózák ismeretében, de az előbb elmondottak alapján is úgy vélem, hogy minden realizmus megújító vagy átértelmező szándékod ellenére ezt Te is így látod. A nyelv által újrateremtett világ – ahogy fogalmaztál – természetesen mindig is visszautalt arra a világra, amelyből a nyelv

táplálkozott. „Világszerűség” és „szövegszerűség”, szerintem nem igazán termékeny dichotómiája számodra létező probléma-e?

– Az irodalom világszerűsége vagy szövegszerűsége körüli perpatvar, nézetem szerint, álprobléma. Kosztolányi vagy Csehov prózái talán bizony nem szövegszerűek? A minimalista vagy a kihagyásos, elhallgatásos próza is egyfajta írói beszédmód. Nekem például rokonszenvesebb a barokkosan zsúfolt szövegorgiáknál. A nyelvi-stilisztikai piperkőcködés pedig kimondottan irritál. Ha ilyen szöveg kerül a kezembe, ritkán tudok szabadulni a gyanútól, hogy írója valamit el akar takarni vele. Akkor inkább valljuk be egyenesen, hogy nincs hiteles látomásunk a világról. És akkor írjunk arról, hogy miért nincs. Valamely szöveg világszerűségét pedig ne tévesszük össze a lapos naturalizmussal.

– *A Mészöly Miklós időskori prózáját faggató, tavaly megjelent művedet (A tények mágiája) nemcsak irodalomelméleti és -történeti szempontból, a rád kezdettől oly nagy hatást gyakorolt Mészöly-próza újraértelmezése miatt tartom fontos vállalkozásnak. Az én olvasatomban ez a könyved önvallomás is, mintha a Mestert hívnád segítségül saját törekvéseid megerősítéséhez, amikor például ilyeneket írsz: „a realista beszédmód művészi újrastrukturálódása, a történetelvűség, az idő- és nézőponttechnika újfajta, irodalmunkban eddig kipróbálatlan összjátékának kimunkálása”; „az irodalmi mű nyelvi megelőzősége és valóságreferencialitása viszonyát újradinamizáló alternatív írói stratégia”; a művészi újítások bekapcsolása a magyar epikai hagyományba stb.*

– Mészöly Miklós írói pályája hallatlanul izgalmas. Ellenáll a beskatulyázásoknak. S ez érvényes az időskori prózájára is. Azt eszembe sincs állítani, hogy minden remekmű, ami a műhelyéből kikerült. Viszont azzal, hogy szüntelenül felülvizsgálta a saját írói stratégiáját, olyan életművet teremtett meg, amely nagyon sokféle elágazik, s amely a magyar epikai beszédmód eddig kipróbálatlan útjait járja be. Kései prózáiból ilyen izgalmas remekműveknek látom a *Szárnyas lovakat*, a *Lesiklást*, a *Magyar novellát*, a *Bolond utazást* vagy a *Pannon töredéket*. Ezekben a műveiben valamiféle magával ragadó, lenyűgöző pannon mitológia körvonalai derengenek. A valóságutánc és az írói világteremtés elve páratlan egyensúlyba kerül. Bármire is nyúl hozzá, az szinte tapinthatóan valóságos, ugyanakkor viszont sejtelmesen jelképes is. Hamarjában a legjobb formáját hozó Krúdy jut róla eszembe, s talán furcsának találod, de Kassák egy némely időskori lírai remeklése is, amelyről bántóan kevés szó esik a magyar irodalmi diszkurzusban.

Valaha, az Éleslövészet írása idején a magyar próza hagyományait dekonstruáló Mészöly volt a fontos számomra. Ma inkább a mitológiát teremtő, az emberi sorstörténeteket történelmi és szociografikus beágyazottságukban vizsgáló időskori Mészöly-próza inspirál inkább. Jobban mondva az, hogy mégsem tér vissza a tradicionális, anekdotikus, lineáris realista beszédmódhoz, hanem ebben az újrealista beszédmódban valami újat, a tradicionális realista beszédmódhoz képest valami sokkal komplexebbet talál ki. Ilyen irányba szeretnék haladni én is a Tömegsír óta. Ebben az értelemben valóban rejtett önvallomás is a Mészöly-tanulmányom. De említhetnék egy másik nem szokványos újrealista beszédmódot is: Bohumil Hrabalét. Azt a látásmódot, ahogy prózáiban a történelem az úgynevezett cseh kisember alulnézetéből látszik, pátosz nélkül.

– *A fentebb említett élmények, írói törekvések az utóbbi években mintha kizárólag regényformába kívánkoznának (tudom, most is egy újabb regényen dolgozol), miért nem születnek mostanában novellák?*

– Mert a regény tere tágasabb és levegősebb. Amit az utóbbi időben írok, annak jobban megfelel a regény, vagyis hát a kisregény műfaja, mint a novelláé. Úgy érzem, az a beszédmód, amelyet a *Tömegsír* és a *Nálunk, New Hontban* című regényekben kipróbáltam, még folytatható. Egy regényt biztosan elbír még. Aztán majd elgondolkodom, hogy hogyan tovább.

– *A legutóbbi regényed, a Nálunk, New Hontban, amit a kötet hátsó borítóján történelmi alulnézetből láttatott szlovákiai magyar karneválként határozol meg, számos régi témádnak, kérdésednek ad, talán minden korábbinál rezignáltabb, de éppolyan satirisztikus és parodisztikus megfogalmazást. Köztük is elsőként a szabadság fogalmának, amit az előbb, az újradefiniálendő fogalmak között is elsőként említettél. Azon túlmenően, amit már elmondtál, miért nem tudsz szabadulni ettől a problémától?*

– Legutóbbi regényemben azt a bizonyos mítoszt szerettem volna megtalálni és felmutatni. Ezért is nincs főszereplője a regénynek, legföljebb főbb szereplői vannak. A főszereplő maga a fiktív város, New Hont. Ahogy Mándynál a nyolcadik kerület, Mészöly időskori prózáiban a Dél-Dunántúl. Azonkívül szerettem volna visszakapcsolódni a magyar prózához ahhoz a vonulatához, amely az anekdotából indul ki, de a mítosz felé halad. Hamarjában Mikszáthot és Krúdyt említeném, a Tömegsírt illetően pedig még Móricz Zsigmondot is. Nemrég olvastam egy kitűnő amerikai regényt. Michael Cunningham *Az órák* című regénye voltaképpen egy másik regény, Virginia Woolf *Mrs. Dalloway* című regényének az újrainírása. És a végeredmény mégsem lesz plágium. A posztmodern kedveli az ilyen merész játékokat.

Az egyén szabadságát ma nem totalitárius diktatúrák veszélyeztetik, hanem a médián keresztül megjelenő tömegmanipuláció. Hiába élünk ma szabad és nyitott társadalomban, ha ezzel a szabadsággal nem tudunk jól sáfárkodni. Látva, hogy milyen könnyen tudnak nagy tömegek is bedőlni politikai hordószónokok demagógiájának, azt kell mondjam, nagyon is törekeny az a szabadság, amelyet mintegy ajándékképp 1989 után megkaptunk. Az én világképemben nyugati civilizációnk legfőbb értéke az egyén szabadsága, mert alapföltétele ez mindenféle kreatív munkának. Aki bármilyen vélt vagy valós, ilyen vagy amolyan előjelű kollektivista szempontnak ezt alárendeli, olyan veszélyes ösvényre lép, amelynek végállomása újra csak valamilyen autoriter rezsím lehet. Mi ezt a leckét Vladimir Meciar basáskodása idején alaposan megtanultuk. Vagyis, véleményem szerint az egyén szabadságának a kérdése 1989 után sem veszített fontosságából.

– *A Mészöly-könyvben és a nemrég egy Somorján, a felvidéki magyar irodalomról rendezett konferencián az irodalom és a kritika viszonyáról elmondott kísésszédben is hitet teszel amellett, hogy az irodalomban természetes az egyenrangú írói beszédmódok pluralizmusa. Miért tartod ezt nyomatékosan hangsúlyozandónak?*

– Mert a kilencvenes évek magyar irodalomkritikai diszkurzusát bántóan egyoldalúnak, olykor már-már fennhéjázónak és tudálékoskodónak látom. Megint van egy „fősodor”, s aki ezzel szembe megy, az megnézheti magát. De még ennél is jobban irritál, amikor azt látom, hogy az irodalmi diszkurzust alárendelik a pártpolitikainak. Ez

az én kutyám kölyke, ezt ne bántsátok... Amazt nyugodt szívvel cseplühetitek, mert az egy gaz áruló. Persze, némiképp ez az ábra a szlovák irodalomban is. Úgy látszik, ez egy posztkommunista gyermekbetegség, amelyből épp ideje lenne kigyógyulni.

– *Sokszor szóvá tetted az elmúlt években a felvidéki magyar irodalom megfelelő magyarországi recepciójának hiányát is. Hogyan látod ma a Magyarország határain kívül születő irodalmak integrációjának kérdéseit? Helyükre kerültek-e már ezek az irodalmak a magyar irodalom nagy egyetemességében, nagy egészében? Ha nem, miért nem, mit tehetne az állam a maga intézményeivel, eszközeivel és az irodalom a maga intézményeivel, eszközeivel?*

– Ezt a kérdést több szempontból is érdemes lenne megvizsgálni. Nézetem szerint minden magyarul írott szépirodalmi mű a magyar irodalom oszthatatlan része. A fajsúlyosabb művek (vagy életművek) előbb-utóbb úgyis beemelődnek a magyar irodalmi kánonokba, nem kell az ilyesmit felülről erőltetni. Egy regénynek vagy versnek önmagáért kell helytállnia. Más kérdés, hogy aki Budapesten él és alkot, helyzeti előnyben van a nem budapesti kollégákkal szemben. A centrumban van, munkáit rendszerebb figyelemmel kísérik, mint másokét. A kisebbségi író „hátrányos” helyzete azonban ledolgozható, mert ma már nincs ennek semmilyen adminisztratív akadálya. Az persze lehet, hogy amit és ahogyan ír, az nem mindig korrespondál az éppen kurrens divatokkal. De ez talán nem is igazán nagy baj. Persze, az ember zsörtölődhet amiatt, hogy, például, Bálint Tibor, Bakucz József, Kibédi Varga Áron, Szócs Géza, de még Gion Nándor (és a sor folytatható) életművét sem becsüli igazán rangjának és értékének megfelelően a magyarországi kritika. A kilencvenes évek könyvdömpingjében, például, teljesen elsikkadt az egyik legjobb Szlovákiában írt magyar regény, Fülöp Antal *Piszkos embere*. Ugyanakkor Isten őrizzen attól, hogy a kisebbségi magyar író valamiféle irodalmi „magyarigazolvánnyal” hadonásszon a budapesti szerkesztőségekben, s elvárja azt, hogy mindenki hajbókoljon előtte.

– *Ne haragudj, de ezt egy kicsit dodonai válasznak érzem, legalábbis a korábbi karakteres álláspontjaidhoz képest. Sem az nem derül ki belőle, hogy végül is megnyugtatónak látod-e már a mai helyzetet, sem az, hogy van-e szerinted teendő ezen a téren.*

– Sajnos, ezzel a határontúlizással ma nemigen tudok mit kezdeni. Az írói világom, a nyersanyag persze ideköt, de egyébként minden jelentősebb magyarországi irodalmi fórum nyitva áll előttem. Sőt, a szlovák irodalmi műhelyek is. A New Hontot például jobban észrevették a szlovákok, mint a magyarok, még az év könyvévé is megszavazták egy anketon. A magyarországi kritika pedig sokszor még jelentős magyarországi műveket sem regisztrál értékének megfelelően. Példaként most csak Pályi András prózáit említsem. Ez az egész azonban nem az én gondom. Író vagyok, nem irodalomkritikus.

– *Egy ilyen korérzékenységgel, az esztétikai mellett a társadalmi problémák iránti fogékonysággal rendelkező írótól, aki egy rövid ideig, a legforróbb pillanatokban, még politikai szerepet is vállalt, végül meg kell kérdeznem azt is, hogy a közösség szellemi közérzetének befolyásolására látsz-e ma az alkotó ember, a művész számára társadalmi szereplehetőségeket? Vagy ilyesmire nincs is már szüksége, sem neki, sem a közösségnek, elegendő, ha létrehozza a maga műveit?*

– Fogas kérdés. Az író társadalmi szerepvállalására ma minimális igény van csupán. S ezt nem tartom tragédiának. Valamire való irodalmi mű, remélhetőleg, nem egyszeri használatra készül, mint, teszem azt, a papír zsebkendő vagy a toalettpapír. Az író, ha akar, vegyen részt a közéletben, ha nem akar, vonuljon ki onnan. Attól se jobb, se rosszabb nem lesz a verse vagy a regénye. Csak lehetőleg ne messiáskodjon, messiásokból a politika színpadán van elég figura. Sokkal több a kelleténél. Én nem hiszem, hogy az írónak mindenbe bele kell ütnie az orrát. Hogy közben én politikai publicisztikát is írok? Hát persze. De akkor is írnék ilyet, ha nem lennék író, hanem orvos lennék vagy valami más.

KOHÁN GYÖRGY: PARASZTASSZONY II.